

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

Проаналізовано сучасний стан соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму. Виявлені фактори, що стримують імплементацію державних програм розвитку АПК на локальному рівні агросфери. Запропоновано напрями удосконалення методологічного та прикладного забезпечення соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму.

The analysis of a current state of social and economic identification of rural society is carried out. Factors which constrain implementation government programs of development of agrarian and industrial complex at local level of agrarian sphere are defined. Directions of improvement of methodological and applied maintenance of social and economic identification of rural society are offered.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку аграрного сектора економіки України характеризуються становленням нових форм і методів агрогосподарювання, агробізнесу, диверсифікованих видів діяльності. Разом із тим проблеми зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, сільської бідності, низького рівня розвитку соціальної сфери села, небажання людей жити і працювати на селі залишаються актуальними, що зумовлено причинами незавершеності аграрних реформ та відсутністю дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення державної підтримки розвитку аграрної сфери поряд із формуванням іміджу “соціально захищеного селянина”. В останні роки вітчизняними економістами-аграрниками було сформовано потужну концептуальну базу соціально-економічного розвитку аграрного сектора, вивчено й адаптовано закордонний досвід управління сільським господарством, соціально-економічним розвитком села та сільських територій, на основі чого здійснено розробку державних стратегічних програм. Проте недостатнім залишається методичне і прикладне забезпечення імплементаційних аспектів державних програм у їх локальній реалізації, що не сприяє мотивації соціально-економічної ідентифікації сільського населення (власне, ототожнення свого добробуту із участю в аграрному виробництві, інших видах діяльності та проживанням на сільській території).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічного розвитку аграрного сектора вивчались вітчизняними і зарубіжними дослідниками - О. Бородіною, Л. Михайловою, І. Прокопою, К. Якубою (в контексті забезпечення мотивації відтворення людського капіталу на селі), Месель-Веселяком, Б. Панасюком, П. Березівським, О. Булавою, П. Саблуком, М. Маліком, В. Юрчишином (вивчались питання державного регулювання аграрного сектора економіки України з урахуванням необхідності використання дієвих методів соціально-економічної координації ефективного агрогосподарювання, сільського розвитку, соціуму). Проблеми диверсифікації в аграрному секторі з позиції створення мотиваційних передумов розвитку села, сільських територій досліджували Ю. Губені, Г. Черевко, Г. Купалова. Питанням просторової соціально- економічної ідентифікації сільського розвитку та багатофункціональності агросфери присвячені праці О. Павлова, О. Попової, В. Куценка. Крім того, слід також відмітити праці відомих зарубіжних вчених - Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, А. маршалла, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Г. Стендінга, І. Фішера, Е. Хата, Є. Шумахера, Й. Шумпетера та ін., які започаткували теоретичні засади формування і розвитку

ринкової економіки і, зокрема, теорію людського капіталу та державної соціальної політики. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питання соціально-економічної ідентифікації соціуму до умов розвитку агросфери, що зумовило контекст цілей даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення процесу становлення соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму в умовах розвитку вітчизняного аграрного сектора. Завдання дослідження: 1) проаналізувати сучасний стан соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму; 2) виявити стримуючі фактори імплементації державних програм розвитку АПК на локальному рівні агросфери; 3) запропонувати напрями удосконалення методологічного та прикладного забезпечення соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму.

Методика дослідження. В процесі проведення дослідження використовувались: діалектичний і системний підходи - для вивчення зв'язків між реальним станом соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму та процесами реалізації державних програм і проектів розвитку аграрного сектора; аналітичного і порівняльного аналізу - для виявлення причин низької мотивації соціально-економічної ідентифікації селян до життя і праці на селі.

Виклад основного матеріалу. Контекст сучасних поглядів на взаємозв'язок людини і середовища існування (започатковано В. Вернадським, С. Подолінським) охоплює багатоваріантний ракурс проблем взаємовідносин людей у площинах: "людина-природа", "людина-соціальна група", "людина-екологія" на рівні соціальної приналежності до груп, територій, укладу. Поряд з цим розвиваються підходи до оцінювання економічних умов розвитку відносин у соціальних групах, що мають в основі постулат "людини економічної" та об'єднують процеси економічної (грошової) підтримки розвитку соціальних груп. Ідентифікація: (від лат. *icles/III/ico* - ототожнювати) - ототожнення, прівнювання, уподібнення, розпізнавання. Соціально-економічна ідентифікація людини - ототожнення себе із певною соціальною групою, поселенням, громадою, колективом, що має певний економічний статус і рівень добробуту. Соціально-економічна ідентифікація сільського соціуму - ототожнення сільськими жителями себе із територією свого проживання (сільською місцевістю), що має певні традиції, уклад, природні і кліматичні умови, а також - із соціально-економічним забезпеченням цієї території (наявністю виробництва, соціальної інфраструктури, перспектив для розвитку підприємництва), що стає основним мотивом людини до життя на цій території.

У недалекому минулому сільські населені пункти були не тільки місцем проживання, заробітку, приналежності до певного укладу і способу життя, а й основою для самореалізації людей - членів громади (соціуму), які жили, працювали і забезпечували власний добробут існування на спільній території. Соціально- економічна ідентифікація сільського соціуму із територією існування була обумовлена можливістю людей здійснювати економічну діяльність на цій території, що ставало запорукою успіху у відтворенні "якості життя" у середовищі існування. І хоча спостерігалась диспропорція у розвитку промисловості і сільськогосподарського виробництва в Україні, соціально-економічна ідентифікація сільського соціуму була стійкою (на основі домі- нантності природно-історичних чинників, специфічного способу життя і культури над соціально-економічними). Питання соціально-економічного розвитку сільських територій в контексті гармонізації економічної діяльності людини та розвитку території існування були задекларовані у всіх концептуальних варіантах аграрної політики України (нової, новітньої, соціально-орієнтованої), проте реальні шляхи здійснення аграрних перетворень дають підстави свідчити про виникнення перепон в процесах реалізації стратегій розвитку, програм, планів та їх адаптації до соціальної та економічної ідентифікації сільської громади.

На початку реформування аграрного сектора вітчизняної економіки вважалося, що сільська місцевість здатна забезпечити роботою значну кількість безробітних жителів. Однак ці прогнози не виправдались. Падіння рівня споживання, експорту продукції загострили проблеми її збуту і в результаті за рівнем доходу і можливістю продуктивної зайнятості сільські жителі опинились в значно скрутнішому становищі, ніж городяни, що прискорило руйнівні процеси соціальної інфраструктури. Таку ситуацію зумовило ігнорування державою розвитку соціального довкілля на селі, відсутність виваженої державної політики стосовно формування місцевих бюджетів та державної підтримки розвитку і утримання функціонуючих об'єктів соціальної інфраструктури. Якщо у 1990 році на ці цілі було використано 2,03 млрд крб. (16 млрд ірн), то в середньому за 1991-1995 роки по 3,3 млрд грн, 1996-2000 роки - по 0,6 млрд грн, і у наступні роки - по 0,4-0,7 млрд грн. Означене знижує престижність праці і проживання на селі, негативно впливає на трудову зайнятість сільського населення загалом. Зниження зайнятості на селі також зумовлене згортанням робочих місць як у сільськогосподарському виробництві, так і у функціонуючій мережі об'єктів соціальної інфраструктури [1, 393]. Дедалі більше занепадають соціально-побутова та інженерна інфраструктури, наростає тенденція до зниження демографічно-відгворю- вального і трудового потенціалу села, що свідчить про відсутність основних передумов соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму та призвело до збідніння сільського населення, прояву міграційних настроїв та люмпенізації селян.

Про низький рівень життя сільських мешканців України свідчить передусім частка населення із середньодушовим місячним загальним доходом нижче прожиткового мінімуму. Якщо загалом по Україні у 2009 р. вона становила 16 %, то у сільській місцевості - 22 %; частка доходів від особистого підсобного господарства становила 22 % сукупних ресурсів домогосподарств [2]. За період земельної реформи, що проводилась останнім часом, було розпайовано 27, 5 млн та (або 70 %) сільськогосподарських угідь серед 6, 8 млн селян. 3

них понад 90 % замінили сертифікати на Державні акти на право власності на земельну ділянку. На базі приватної власності на землю створено понад 30 тис. нових агроформувань ринкового типу. Близько 5 млн селян (73 % власників сертифікатів і державних актів) передали земельні частки (паї) в оренду різним господарським формуванням [3, 23]. Такі позиції могли б сприяти розвитку сільського соціуму, оскільки у людей з'явилась надія щодо покращення добробуту завдяки використанню їхньої власності - земельної ділянки, що мало б забезпечити класичну соціально-економічну ідентифікацію сільського соціуму, проте незавершеність реформ, відсутність дієвого організаційно-економічного механізму отримання прибутків від власних паїв для селян зумовили зниження у них мотивації до володіння земельним паєм.

Практика господарювання орендарів на землях селян виявила негативні тенденції використання орендованих ділянок - в одних випадках неефективне господарювання призвело до збитковості новостворених агроформувань, а в інших — орендовані землі використовуються не за призначенням, або взагалі не обробляються. В результаті реформи чисельність працівників сільськогосподарських підприємств зменшилась у 7 разів. Із розрахунку на один сільський населений пункт чисельність найманих працівників сільського господарства скоротилася у середньому з 171 до 24 осіб [4, 126]. Це негативно позначилося на економічних показниках розвитку сільського господарства. Зокрема, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах знизився порівняно із 1990 р. із 42,6 % до 15,6 %, а обсяги виробництва валової продукції сільського господарства зменшилися за цей період з 145849,9 млн грн до 88768,5 млн грн у порівняльних цінах 2005 р. [5]. Така ситуація негативно позначилася на розвитку сільської інфраструктури, соціальної сфери села.

Скорочення державних інвестицій, руйнація старого механізму інвестування соціальної інфраструктури села за рахунок коштів сільськогосподарських виробників, передача об'єктів соціального призначення на баланс органів місцевого самоврядування (фінансова спроможність яких вкрай низька), зниження питомої ваги видатків на цю сферу програм Міністерства аграрної політики України позначились як на рівні життя сільського соціуму, так і на мотивації його соціально-економічної ідентифікації. Сьогодні у державі налічується приблизно 28 тис. 400 сільських населених пунктів. За останні 8 років їхня чисельність скоротилася на 141 (рис. 1). Кількість селян за останні 8 років скоротилася на 1,2 млн або на 8 %.

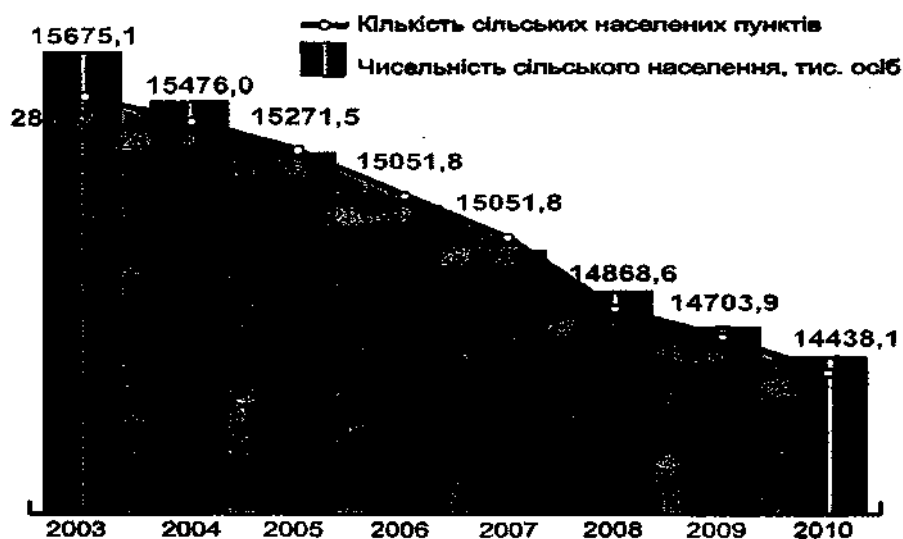

Рис. 1. Сільська поселенська мережа України [6]

У 70 % сільських населених пунктів відсутні дошкільні заклади освіти, у 42 % - клуби та будинки культури. У половині з них немає середніх закладів освіти, у 78 % водопроводів, у 57 % - газопроводів. Дороги з твердим покриттям мають лише 58 % сіл, дорожнє освітлення - 33 %, а каналізацією облаштовані тільки 3 % сіл [6]. В таких умовах першочерговим завданням урядових органів має бути комплексне програмування підтримки розвитку як сільських територій так і сільськогосподарського виробництва. В Україні методологічне забезпечення розвитку аграрного сектора та сільських територій має потужну концептуальну основу, проте поряд із збільшенням кількості методологічних і прикладних розробок, які стають основою державних програм і стратегій розвитку АПК, імплементаційні аспекти потребують розробки відповідних механізмів реалізації та фінансування.

Міністерство аграрної політики розробило концепцію державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року, яку нещодавно схвалено урядом. Нова програма передбачає забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільського населення, охорону навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Для цього, насамперед, слід створити сприятливі

проживання у сільській місцевості, запроваджуючи соціальні стандарти і нормативи відповідно до європейських [7]. Також в процесі виконання знаходиться Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2013 р., яка має чітко виражений виробничий пріоритет та недостатнє фінансування (фінансування розвитку соціальної сфери та сільських територій становить лише 13 % загального програмного бюджету) [8]. Координацію впровадження програмних заходів покладено на департамент розвитку сільських територій Міністерства аграрної політики та продовольства, що має забезпечити реалізацію програмних документів по низхідних координаціях - від міністерства - до конкретного сільського соціуму.

Основною ієрархічною ланкою виконання державних програм традиційно залишаються регіональні управління агропромислового розвитку (структури мезо- рівня державної координації), які адаптують шляхи імплементації програм до локальних умов конкретного сільського, соціуму. Галузева програма соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту "Нова сільська громада") має на меті розроблення взірцевих моделей соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад на засадах запровадження конкурентоспроможного та екологічнобезпечного сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня життя сільського населення, створення комфортних умов проживання на селі й на цій основі забезпечення сталого розвитку сільських територій [9]. В процесі виконання програми у конкретному регіоні варто використовувати виважені диференційовані підходи, оскільки зруйнований соціум не матиме можливостей до ефективної реакції на програмні заходи, а його соціально-економічна ідентифікація є дуже низькою. В цьому сенсі, в процесі виконання Модельного проекту "Сільська громада" у п'яти регіонах України варто провести порівняльний аналіз критеріїв оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (з метою встановлення ідеальних моделей розвитку - як того вимагає проект), а також виявити й проаналізувати перспективи для розвитку соціумів, що перебувають у стані деградації. Результати реалізації державних програм матимуть ефект посилення мотивації соціально-економічної ідентифікації соціуму також за рахунок підвищення соціальної відповідальності керівників різних типів господарських структур, що знаходяться на певній території.

Концепція соціальної відповідальності керівника підприємства була сформована на початку ХХ ст. в період розвитку капіталістичного виробництва в США та передбачала відповідальність керівника (менеджера) підприємства перед працівниками його вмінням організовувати та підтримувати ефективний розвиток підприємства на довготривалій основі. Приклади соціальної відповідальності керівників агропідприємств знаходимо і сьогодні, але нажалі дедалі зменшуються їх можливості щодо матеріальної підтримки якості життя своїх працівників, їхньої соціально-економічної ідентифікації до середовища існування. Така позиція підтверджується академіком В. Юрчишиним, який вважає, що у кращому становищі виявилася та невелика частина селян й інших сільських жителів, яким пощастило проживати у сільських поселеннях, в яких збереглися і продовжують функціонувати структури, очолювані соціально, організаційно і економічно вмілими і високо відповідальними керівниками. Господарюючи краще інших, вони (такі керівники) добровільно поклали на себе всю необхідну чи посилену для них сукупність не тільки виробничих, а й соціальних функцій. Сільські поселення в результаті стали системозабезпечувальними центрами розвитку таких агроформувань і сільських територій, на яких вони діють, а отже й відповідних місцевих громад, визначальною основою їхнього успіху є висока (значно вища порівняно з іншими агроструктурами) соціальна захищеність не тільки безпосередньо зайнятих у них, а й інших сільських жителів, у тому числі старших поколінь [10,95]. Соціальна відповідальність муніципальної влади на селі також може позитивно впливати на соціально-економічну ідентифікацію соціуму.

Використання муніципальних координацій підтримки розвитку сільських територій та соціально-економічної ідентифікації членів соціуму може проявлятися у функціональній підтримці мікропроектів (які, наприклад, виконуються за спонсорські кошти) - організовування днів довкілля села, толоки з будівництва різних об'єктів та прибирання території, газифікації тощо. Також до розвитку сільського соціуму можуть долучатись активні молодіжні ініціативи (мікропроекти з організовування сільського туризму, як можливості отримання додаткових доходів селян від використання власного помешкання й природних умов довкілля). Ці приклади можуть стати імпульсом до роздумів про максимальне використання наявних ресурсів родини, селянина у піднесенні власного добробуту, а завдання владних місцевих структур при цьому полягатиме у реальній підтримці локальних ініціатив та сприянню їхньому розвитку.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зазначити, що соціально-економічна ідентифікація сільського соціуму в сучасних умовах розвитку має тенденції до зниження. Тривалі й незворотні процеси руйнації сільського укладу, способу життя призвели до деградації і занепаду сільських територій (життєзабезпечувального простору існування селян), які слугували основою економічної діяльності селян та забезпечували процеси ідентифікації людей із територією існування. Незавершені аграрні реформи не додали позитивних зрушень, а поглибили "кризу свідомості" в процесах соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму. Концептуальні напрацювання вітчизняних науковців, що закладені у державних програмах розвитку села, сільських територій мають інноваційне спрямування, проте схема реалізації стратегій і програм розвитку не підкріплена тактичними планами імплементації та знеособлена у ракурсі "покладання відповідальності за виконання". Ієрархічна структура реалізації державних програм і планів розвитку має бути адаптована до умов локального рівня сільських соціумів. В цьому сенсі можна пропонувати алгоритм реалізації державних програм із чітким

розподілом делегованих повноважень з виконання на макро-, мезо- та локальному рівнях з урахуванням очікувань підвищення ступеню соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму (рис. 2).

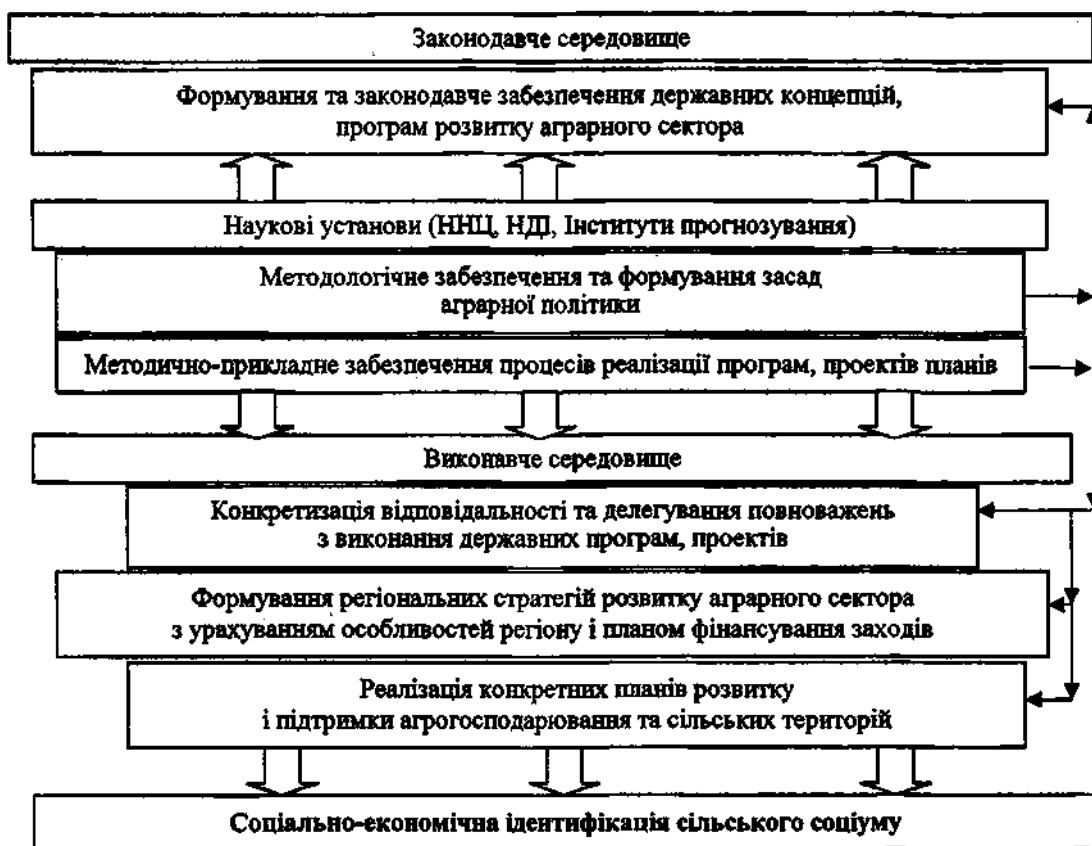

Рис. 2. Алгоритм реалізації державних програм розвитку в контексті впливу на соціально-економічну ідентифікацію сільського соціуму

Як видно з рис. 2, прояви соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму в ракурсі державної підтримки розвитку сільських територій, ефективного агрогосподарювання в більшій мірі залежать від розподілу делегованих повноважень з виконання державних програм і проектів на регіональному мезорівні, оскільки саме у цьому сегменті виконавчого середовища відбувається конкретизація відповідальності за виконання, а моніторинг результатів виконання на локальному рівні є власне, функціями (посадовими обов'язками) представників регіональних органів управління.

Функціями наукових установ (ННЦ, НДІ, Інститутів прогнозування) в цьому сенсі можна вважати не тільки концептуальне, а й прикладне забезпечення реалізації державних програм (підготовка і розповсюдження методичних рекомендацій із інформацією про можливості створення видів діяльності на сільських територіях, реалізації мікропідприємницьких проектів, організації сезонних видів діяльності). Функції керівників агрогосподарських структур на локальному рівні (у сільському соціумі) забезпечать соціально-економічну ідентифікацію членів соціуму за рахунок використання схеми координації соціальної відповідальності, що ймовірно, стане основою формування у них уявлення про перспективи стійкого розвитку території існування у сенсі соціальної надійності.

Висновки. В процесі аналізу сучасного стану соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму було виявлено проблеми, що призвели до зниження мотивації людей до життя і праці на селі - відсутність можливостей працевлаштування, занепад соціальної інфраструктури, недостатнє державне фінансування процесів реалізації планів, проектів, програм розвитку аграрного сектора. До стримуючих факторів імплементації державних програм розвитку АПК на локальному рівні агросфери віднесено: недосконалість механізму їх реалізації та відсутність дієвої системи забезпечення реалізаційних заходів на виконавчому рівні мезо- (регіонального) середовища. Напрями удосконалення методологічного і прикладного забезпечення соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму полягатимуть у створенні сприятливих імплементаційних умов виконавчого забезпечення реалізації державних програм та проектів розвитку аграрного сектора з урахуванням методичної підтримки з боку наукових установ та високим ступенем соціальної відповідальності керівників регіонів, районів, сільських рад та господарських структур, що знаходяться на сільських територіях. До перспектив подальших досліджень в даному напрямі можна віднести необхідність вивчення та узагальнення процесів соціально-економічної ідентифікації сільського соціуму в умовах різних видів економічної діяльності на сільських територіях.

Література

1. Михайлова Л. І. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій / Л. І. Михайлова // Соціально-економічні проблеми розвитку села і сільських територій: 7-мі річні збори Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 9-10 лист. 2005 р., Київ: зб. матеріал. - К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2005.-С. 389-394.
2. Витрати і ресурси домогосподарств населення за 9 місяців 2009 р. [Електронний ресурс]. - \vw\v. agro.ua. pei/есопотдо.
3. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М. М. Федоров: стенограма Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників (Київ, 26-27 лют. 2009 р.) / М. М. Федоров. К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. - С. 20-28.
4. Могильний О. М. Державна політика у розвитку сільських територій / О. М. Могильний // Економіка АПК. - 2010.-№ 10. - С. 124-127.
5. Регіони України, 2008: статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. - К.: Державний комітет статистики України, 2008. - Ч. 2. - С. 172.
6. Петрушенко М. Щороку до 17 сіл іде в небуття / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. - 2010. -17 лип. [Електронний ресурс]. - www.ukurier.gov.ua/index.php.
7. Про схвалення концепції загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 р.: [Електронний ресурс]. - www.minagro.gov.ua/page/78781.
8. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. - who-is-who.com.Ua/bookmaket/indagrim2007/6/144.html.
9. Про затвердження галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту "Нова сільська громада"): Наказ Міністерства аграрної політики України від 1 червня 2010 р. № 2890 [Електронний ресурс]. - иаргауо.пел/а1йу/ро8Іапоуу-озпоупі/акі8іХ8г2с.БПп.
- Ю.Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. - 2011. - № 2. - С. 87-99.